

Лидија ТОМИЋ*

СИМБОЛИЗАЦИЈА МОТИВА ЗЛА У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ ИВА АНДРИЋА

Литерарност теме зла у књижевном стваралаштву огледа се у поетским, прозним и драмским симболизацијама недјељивог егзистенцијалног трагизма. Он се садржи у религијски одредивој теми прародитељског гријеха и њим узрокованим недовољностима бића. Детерминантни оквир трагичних тема, присутан у перспективи земаљског утамничења и тема нестајања и смрти, разграђује човјекова окренутост добру и вјечна тежња за трајним вриједностима постојања.

Трагична кривица исцрпљује човјекову моћ да се приближи Богу и да надрасне судбину пада. Тема зла, у дуализму с темом добра, кристализује смисао људског постојања. Он је, у Андрићевом дјелу, у приповиједању људских судбина и догађаја, у постојаности и симболици приче и причања о тијелу, духу и души егзистенције и оног што, у широком дијапазону, узрокују човјек и вријеме, односно поетска структура погледа на свијет.

Зло постојања у прози овог писца не одриче љепоту и свјетлост егзистенције. Један од начина превазилажења зла је у Андрићевој посвећености људској природи, односно варијантности и тајновитости мотива зла којим синтетизује суровост и суптилност постојања. Трагика бића је увијек у функцији Андрићевог односа према спасењу. Стога, тема зла не поништава, већ активира својства човјековог „трагичног удеса”. Естетика зла садржи дубину страдања и недовољности и, сасвим апсурдно, латентну окренутост просторима добра.

Трагично у људској историји је више од искуства цивилизација и култура, оно се у антрополошком значењу односи на разарање и демонске пориве оног што се историјски утемељује у човјековом отпору и непри-

* Проф. др Лидија Томић, Филозофски факултет, Никшић

стајању на зло. Стога, тема зла подразумијева свеукупност постојања, од облика пролазности, таштине и ништавила до човјекове тежње за вјечним и узвишеним. Тема зла у Андрићевом дјелу не би постигла цјеловитост велике и интернационалне теме да се она не остварује у дубокој перспективи трагичних јунака, у укупности егзистенцијалног искуства, од најраније, паганске, претхришћанске, хришћанске, исламске и друге духовности до универзалне стварности савременог свијета. Религијска, историјска и научна мисао открива, тумачи и вреднује аспекте зла, али се они на другачији начин сустичу у искуству приповиједања и поетски обликованом „вилајету постојања”. Тема пада није поништила наду у вјечни живот као што ни мотиви кривице и гријеха нијесу ограничили свјетлосне симболе љубави и добра у људској природи.

Ако се у ријечи симбол садржи спој видљивог и невидљивог, онда и „Проклета авлија” Ива Андрића упућује на недјељиво искуство „људског Вавилона”, симболички назначеног већ у Андрићевој првој књизи „Ex ponto”, из експресионистичке фазе његовог стваралаштва. Тема заточења повезује књигу лирских и медитативних записа с визијом и симболом тамнице у роману „Проклета авлија”, што у дијалогу поетског субјекта с душом и Богом отвара онтолошку перспективу зла са симболом тамнице као центром. Перспектива судбинског утамничења, на којем су „смрт и живот једно те исто”, изњедриле су мисао да је „у души величина живота и сва љепота свијета” и да је зло предуслов страдању, али и превазилажењу зла. „Жао ми је човјека”, каже приповједач у „Ex pontu”, подразумијевајући његов живот као „нестални прамен свјетла између двије бесконачности”. У овој Андрићевој метафори се налази „невидљива логика свих догађаја у човјековом животу”, али и логика приче и причања које апострофирају „илузију живота и трајања”, „праву историју човечанства”, „дело само” и „дух којим је надахнута ... прича”.

Поетско одређење зла садржи дуализам трагике и „величине живота”. Искуство лика у лирском дневнику показује да је „овај живот ствар мучна”, да се састоји од „неправилне измјене гријеха и несреће” и да „живјети значи слагати варку на варку”. Тема зла је условила, али и изазвала „привиде” бољег свијета. Мисао о свијету се симболички везује за визију „изгубљеног прстена на пјешчаном жалу”, за затворени круг земаљске егзистенције, за издвојене кругове „проклетих авлије” у теми „неминовног проклетства”. „Терет прошлости” и „страховити ход историје” из прве Андрићеве књиге преносе се у симболички свијет стамболског затвора, у теме несигурности и страха, у макабристичко значење „јадних створења” и

„велику трагедију човјечанства које се бори” под „равнодушним небом”¹. Немири бића, „дана” и „вјекова” кристализују Андрићев однос према злу и они су језгро Андрићевог хуманизма и истине да је живот јачи од смрти, а прича од заборава. Андрићево обликовање зла у функцији је опипљиве љепоте („дани се нижу у ђердан љепоте”) и разумијевања бића и свијета („И што погледам све је пјесма и чега год се такнем све је бол”)².

Роман „Проклета авлија”, жанровски близак особинама повијести и дуже приповијетке, и насловом симболизује тему зла. Она се, у семиотичкој ознаци проклетства, конкретизује мотивима кривице, невиности и смрти, односно, пролазности у универзуму људске судбине и саме приче. Књижевни простор тамнице, „варошице од затвореника и стражара”, иманентан је свијету помјерених, немоћних и прогнаних јунака. Зло постојања конкретизује и институционално зло и оно је мотивски везано за несразмјерни однос „бунтовништва” и власти, за диспропорцију занесености и идеала и унапријед дефинисаног статуса сумњивих, оптужених и осуђених ликова.

Простор дворишта, детерминисан ознакама „сиве и тврде угажене земље”, с „два-три убога и малокрвна дрвета” личи на „вашариште разних раса и народа”, на „ђаволско острво” на којем, сасвим гротескно, живи „чудан свет”. Мрачни импулси зла пресијецају кругове пакла или доводе у везу проклетство мјеста радње с проклетством људских слабости и порока. Тема зла изједначава тему пада и људског пораза пред извјесношћу страдања. Гротескни низ „тихих и гласних кругова” трагикомично појачава изгубљеност бића. Ликови „реже један на друго”, „прете”, „ударају”, обарају се и савијају под теретом сопствене несреће. А она је само дио космичког зла, видљивог у теми насиља и неслободе. У миту о Каину и Авељу и у историјској причи о Џем султану и Бајазиту, Андрић проналази симболичко својство људске патње. Аутор иде за немогућношћу бића да превазиђе властиту ограниченост. Коначност бића није само егзистенцијална, већ онтолошка и метафизичка, симболички поистовјећена с мјестом радње и необичношћу „страшног живота Проклете авлије”. Психолошка мотивација људске помјерености персонификована је симболичким знамењима временских прилика – „јужног ветра”, „морске трулежи”, „градске нечистоће и смрада”. Тема зла продире у неподношљиву реалност егзистенције, а психолошки дезоријентисан статус ликова у „опште узбуђење” и „лудило”, болест, заразу и уништење. Зло у „Проклетој авли-

¹ Иво Андрић, *Ex ponto*, *Немири*, *Лирика*, Сабрана дјела Иве Андрића, Удружени издавачи, Свјетлост, Сарајево, 1984. године, стр, 30.

² *Истио*, стр. 79.

ји” одуховљава извјесност угроженог бића и она се, симболичком природом нарације, динамизује приповиједањем патње. Тему бола, чудесним обртима сна и јаве, конкретизују трагикомични узлети наде.

Симболизација зла остварила је одређени тип јунака – Карађоза, Тамила, Хаима, Заима и групе ликова – Бугара, Јермена... и одређени однос гонилаца и гоњених у теми власти и теми људске природе. Карађоз, и сам преступник, постаје управник затвора и „под тим именом је”, каже приповједач, „познат не само овде него и далеко изван зидова Проклете авлије”³. Знамење прогонитеља порока оправдано је поистовјећивањем човјека и система зла. Фигуративно, Карађоз је „гротескна личност турског позоришта сенки” и трагикомична фигура зла. Из прве перспективе, његов лик побуђује на смијех и на тугу, а из друге, на изабрани бастин власти. Карађоз је, „и својим изгледом и свим својим особинама” „оличење” авлије, јер је и она, проклета тамница или лудница, сасвим симболички, „велика позорница и стална глума Карађозовог живота”⁴. Живот јесте игра, игра са злом и против њега, али се она, у Карађозевом одличју, идентификује симболичком посебношћу оног који гони на свој начин („А кад појединца и није знао баш у главу, познавао је ону скитничку и преступничку душу у њему и у сваком тренутку могао је стати пред њега и *насилавийи* разговор о његовој или туђој кривици”⁵. Карађозев „рад изнутра” посједује логичку трансформативност порока. Његова игра са злом је и „излишна”, и „несхватљива”, и „недостојна”, и „замршена и извитоперена”, али је и „добро и трезно срачуната”. Између „нечовечности” и „лудила”, с једне и „сажаљења и обазривости”, с друге стране, особине Карађоза, негативног јунака, смјештеног на страни добра, варирају јанусовско лице маске – оног што он јесте и оног што се, испод видљивог, не може докучити. Фикција овог лика симболички је довела у везу драмски контраст тешко остваривог реда и присутног хаоса. Интонација Карађозевих гласова и необична „игра очију” симболички оспољавају загонетку кривице („Да си рекао да си крив, још сам могао да те пустим, јер кривих овде има много. Сви су криви. Али баш нам један невин треба. И зато те не могу пустити.”⁶), видљиву у преображајима метода за његово откривање, „од израза крајњег гнушања и страшне патње до дубоког разумевања и искреног саучешћа”. Приповједач вјерује да „у Карађозу седи и из њега

³ Иво Андрић, *Проклетиа авлија*, Сабрана дјела, књига четврта, Свјетлост, Сарајево, 1984, стр. 25.

⁴ *Истио*, стр. 29.

⁵ *Истио*, стр. 28.

⁶ *Истио*, стр. 31.

говори сам ђаво, и то не један”⁷, и да је, на апсурдан начин, Карађозев видокруг правде у функцији неког, „каквог – таквог реда”⁸. Непостојање невиних било би одређујуће својство зла да није мудрости садржане у искуству да „није сваком писано да овде хлеб једе”⁹.

Андрићева симболизација институционалног зла у Карађозевом лику одговара и паралели неутуђивог зла. Умјесто улоге гониоца, Карађоз је за јунаке и дио њихове несреће и, на фантастичан начин, судбине („Грде га, али као што се грди вољени живот и клета судбина. Он је део њиховог проклетства. У сталној стрепњи и мржњи, они су постали једно с њим и тешко им је било замислити живот без њега.”¹⁰). Симболика патње пулсира у метафорама ружног, у ознакама које наглашавају анимална својства зла („Сав тај престонички свет порока и нерета сматрао је Карађоза својим; он је био њихов „крмак”, „стеница и крвопија”, „пас и пасји син”, али њихов”. Тим начином, симболизација зла опредмећена је трагикомичним сурвавањем мотива невиности до значења које изабране метафоре не ограничавају. Поетска инкарнација ружног омогућила је аутору да мрачне агоне страсти пренесе на демитологизовани план анималне природе коју сам лик не познаје.

Централна прича „Проклете авлије” је прича о два брата и, више од митске и историјске паралеле, зло егзистенцијалне другости. Семантичка паралела приче о два брата није само у контрасту два типа јунака већ у трагичној двојности или модерно схваћеној удвојености оног што лик јесте и оног чему тежи. Трагична судбина Ђамил-ефендије предодређена је судбином губитника, од рођења до трагичног неспоразума са свијетом. О трагици промашености говори стварност „снова и маштања”, с једне и „света реалности и разума”, с друге стране. Кривица јунака, окренутог трагичној судбини једног принца и пјесника, еволутивно расте од древности „зле среће”, „погрешног првог корака” до расцијепљености два свијета „између којих нема и не може бити ни правога додира ни могућности споразума”¹¹.

Симболизација Ђамилове кривице садржи се у инстанци његовог сопственог „Ја”, у предодређености трагања за свијетом љубави и испуњења. Између несигурности, немира и страха, Ђамилово бјекство у историју и сневе потврђује идентитет прогоњеног човјека.

⁷ *Истио*, стр. 33.

⁸ *Истио*, стр. 35.

⁹ *Истио*, стр. 32.

¹⁰ *Истио*, стр. 36.

¹¹ *Истио*, стр. 89.

Мотиви зла у роману „Проклета авлија” тичу се унутрашњих реакција и поступака „несрећних људи”, односно, стања једног „ја” у дисперзивној структури зла. Особине патње (Хаим је „гужан”, „брижан”, „уплашен”, увијек спреман да прича) и домишљања среће (Заим је увијек неко други у измаштаним причама о љубави) поетички превазилазе тему зла. Карактеризација отуђења је чудесна – тиче се свих ликова и симболичке изузетности проклетства, одређујуће у појединачној креацији зла.

Кругове зла, у степенастој организацији романа, уоквирује тема смрти на оквирина ауторове и фра-Петрове визије издвојеног простора. Перспектива утамничених јунака се мијења у комуникацији универзално схваћене трагике. Она је остварила симболику човјекове судбинске спутаности у простору. Из те ограничености, настају догађаји људске угрожености, самоће и немира, неиспуњености и промашености.

Андрићев систем приче у причи омогућио је концентрацију мотива зла. Они се реализују у динамици велике драме. Реалистичка мотивација појединачних „случајева” преноси се у простор егзистенцијалних суштина. Стога не чуди што фра Петар, учесник и свједок догађаја, губи осјећај времена и у причи налази јединствен свијет људске историје. Он „прича о свему као човек за кога време нема више значења и који стога и у туђем животу не придаје времену ни редовном току времена неку важност”. Све постаје дио ружног и лијепог у двострукој перспективи живота и смрти. Трагична кривица ликова није у појединачној, већ архетипској суштини људске несреће. Она сједињује зло Ђамиловог живота и зло Карађозеве порочне природе. Њихова позиција у „Проклетој авлији” није контрастна због позиције гониоца и гоњеног, већ једна и недјељива у теми неслободе и утамничења.

У теми зла не сударају се мотиви љубави и мржње, већ страхови и опсесије, прича и ћутање, замршени снови и побуне, једном ријечју, трагично „Ја” и егзистенцијално „ми”. Свијет „тамног вилајета” носи особине више стварности, оне која предодређује неизвјесност „оног што ми о себи знамо, изван наше воље и изнад наших снова”. Андрићева способност да у свакој причи синтетизује мисао о човјеку и овдје се остварује сликом апсурда и „великог неспоразума”. Ђамил и проучава историју да спозна границе судбинског пада. Свој живот поистовјеђује с другим, с оним што се остварује у судбини пораза. Он и упућује на ширину слике свијета и обликотворни принцип „васколиког света”, јединственог у теми зла. Мисао да авлија „живи сама за себе, са стотину промена, и увек иста”¹² по-

¹² *Исџо*, стр. 107.

тврђује простор људског пораза, о којем Андрић говори мирно и онда када зло има апокалиптички израз.

Дијалогизација „дубоке трагике” у „Проклејој авлији” створена је за „један трајнији и значајнији живот”, за симболику приче и причања, за симболизацију митске и, изнад свега, поетске визије зла и сна о срећи.

Lidija TOMIĆ

LA SYMBOLISATION DES MOTIFS DU MAL DANS LE ROMAN
LA COUR MAUDITE D'IVO ANDRIC

Résumé

„La Cour maudite” d'Ivo Andric développe le thème du Mal chez l'Homme. Cette œuvre reprend sous des aspects différents ce même thème qui se présente à toutes les époques sous des aspects et dans des contextes différents.

Ivo Andric décrit précisément le Mal et ses racines d'une part, à travers les vices et les passions de la nature humaine, et, d'autre part, resitue l'Être humain par rapport à l'Histoire et à la recherche perpétuelle du pouvoir.

Par le jeu d'une narration symbolique, l'œuvre d'Andric appartient à la littérature existentielle qui se fonde sur les thèmes récurrents du conflit entre deux frères, et du conflit de l'Homme avec le monde et avec lui-même.

Dans le domaine de la littérature universelle, de grands sujets abordant le thème de l'emprisonnement et la vision de „la Cour maudite” sont également fréquents. Ces thèmes sont abordés par le biais de destins de personnages innocents mais condamnés, bannis et effrayés, faibles et psychologiquement fragiles.

La frontière entre la folie de ceux qui persécutent autant que ceux qui sont persécutés est mince. Ivo Andric montre également l'ambivalence de toute existence en développant en parallèle tout à la fois, l'emprisonnement terrestre et le rêve de bonheur de tout être humain.

L'issue tragique des destins humains n'enlève rien à la beauté de l'Histoire, bien au contraire: la Beauté existe dans l'architecture même du roman qui intègre le récit dans le récit comme par exemple dans l'observation de Camil-Effendi par le prêtre Pierre qui est à la fois personnage mais également narrateur, dans le destin tragique de Camil, dans le grotesque du vice, mais aussi dans le grotesque de l'innocence.

Le thème du Mal se développe tout au long de „La Cour maudite”. Ivo Andric y insiste plus précisément dans certains chapitres mais ce thème constitue toutefois le fil rouge de ce livre. Ce roman se relie comme les précédents au kaléidoscope et au rayonnement de toute l'œuvre littéraire d'Ivo Andric dont la source principale d'inspiration et de descriptions plonge dans un „monde noir”.

